

บทที่ 5

งานวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาดัชนีชี้วัดและเสริมสร้างความเข้มแข็ง

ของชุมชนและเครือข่าย

5.1 บทนำ

งานวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาดัชนีชี้วัดและเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและเครือข่าย มีการดำเนินการศึกษาใน 4 ภาค ประกอบด้วย ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคใต้ กรุงเทพฯและปริมณฑล ในพื้นที่ที่มีประเด็นปัญหาแตกต่างกัน จำนวน 13 ชุมชน การพัฒนาดัชนีชี้วัดของชุมชนในแต่ละกรณีศึกษาเชื่อมโยงกับสถานการณ์ความอยู่เย็นเป็นสุขในชุมชน และตัวชี้วัดแต่ละกลุ่มมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์ซึ่งกันและกันมากกว่าที่จะแยกจากกัน โดยเด็ดขาด คณะผู้วิจัยให้การนิยามความอยู่เย็นเป็นสุขในชุมชนโดยให้ความสำคัญกับความเป็นธรรมในสังคม โดยสังคมที่อยู่เย็นเป็นสุขและมีคุณภาพชีวิตที่ดี คือสังคมที่มีความเป็นธรรมและเท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากรและปัจจัยการผลิต และในทางตรงข้ามสังคมที่ขาดความเป็นธรรมคือสังคมที่ไม่อยู่เย็นเป็นสุข

สำหรับรายงานในส่วนนี้ ประกอบด้วย 2 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 การทบทวนแนวคิด และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาดัชนีชี้วัดเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชนและเครือข่าย เพื่อกำหนดกรอบคิดในการศึกษา

ส่วนที่ 2 ข้อค้นพบจากการพัฒนาตัวชี้วัดความอยู่เย็นเป็นสุขในชุมชน

แต่ละส่วนมีรายละเอียดดังนี้

5.2 การทบทวนแนวคิดที่เกี่ยวข้อง

5.2.1 ความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทย

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ได้พัฒนาแนวคิดพื้นฐานและจัดทำ “ดัชนีความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทย” ซึ่งมีพื้นฐานแนวคิดจากกระบวนการพัฒนาที่มุ่งสร้างความสมดุลอย่างยั่งยืน ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ที่ปรากฏในวิสัยทัศน์และเป้าประสงค์หลักในการพัฒนาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 โดยยึดหลักการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน เพื่อให้ทุกฝ่ายเห็นพ้องในกรอบความคิดและนิยามความสุขที่ตรงกัน แล้วกำหนดประเด็นการวัดและตัวชี้วัด

ที่สะท้อนค่านิยมและที่มาของความสุข ซึ่งกำหนดจากปัจจัยที่คนส่วนใหญ่ยอมรับร่วมกันและสามารถวัดผลได้เป็นรูปธรรมอย่างต่อเนื่อง นำไปสู่การกำหนดความหมายของความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมได้ว่า “ความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน” หมายถึง “สภาวะที่คนมีคุณภาพชีวิตที่ดี ดำรงชีวิตอย่างมีคุณภาพทั้งจิต กาย ปัญญา ที่เชื่อมโยงกับเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นองค์รวมและสัมพันธ์กันได้อย่างถูกต้อง ดีงาม นำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติระหว่างคนกับคน และการอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลระหว่างคนกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” และสังเคราะห์เป็นดัชนีความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทย ซึ่งมีลักษณะเป็นองค์รวม เพื่อวัดผลกระทบของการพัฒนาของ 6 องค์ประกอบหลัก ซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานร่วมที่สำคัญในการสร้างความสุขของมนุษย์ ได้แก่

(1) **การมีสุขภาพะ** คนที่อยู่เย็นเป็นสุขเป็นคนที่มียุทธศาสตร์แข็งแรงไม่เจ็บป่วย มีอายุยืนยาว มีสุขภาพจิตใจที่ดี ยึดมั่นในคุณธรรมจริยธรรม “คิดเป็นทำเป็น” มีความเป็นเหตุเป็นผล มีทักษะในการใช้ชีวิตอย่างมีคุณค่า อยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข สร้างสรรค์ประโยชน์แก่ตนเอง ครอบครัวและสังคมได้อย่างเต็มศักยภาพ โดยสามารถแยกได้เป็น 3 องค์ประกอบย่อย ได้แก่ สุขภาพกายดี สุขภาพจิตดี และคิดเป็นทำเป็น

(2) **เศรษฐกิจเป็นธรรมและเข้มแข็ง** การมีรายได้ที่เพียงพอเกิดจากการมีส่วนร่วมชีพหรือการมีงานทำที่ดี มีความมั่นคงและปลอดภัยในการทำงาน มีรายได้ที่เป็นธรรม ต่อเนื่อง และต้องอยู่ภายใต้การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่มีคุณภาพ เสถียรภาพ และมีการกระจายรายได้ในกลุ่มต่างๆ ในสังคมอย่างเป็นธรรม โดยสามารถแยกได้เป็น 3 องค์ประกอบย่อย คือการมีส่วนร่วมชีพ เศรษฐกิจเข้มแข็ง และการมีความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ

(3) **ครอบครัวอบอุ่น** หมายถึง ครอบครัวที่สมาชิกมีความมุ่งมั่นในการดำเนินชีวิตร่วมกันอย่างมีจุดหมาย มีความรัก ความผูกพันต่อกันสามารถปฏิบัติบทบาทหน้าที่ได้อย่างเหมาะสม มีการอบรมเลี้ยงดูสมาชิกวัยเยาว์ให้เติบโตอย่างมีคุณภาพในวิถีชีวิตของความเป็นไทย เลี้ยงดูผู้สูงอายุให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข และรักษาสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อกันเพื่อให้สามารถดำรงความเป็นครอบครัวได้อย่างมีคุณภาพที่ยั่งยืน โดยสามารถแยกได้เป็น 2 องค์ประกอบย่อย คือ บทบาทครอบครัวที่เหมาะสมและสัมพันธ์ภาพที่ดีในครอบครัว

(4) **ชุมชนเข้มแข็ง** คือ ชุมชนที่สามารถบริหารจัดการชุมชน พัฒนาชุมชน ตลอดจนและแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเองอย่างมีเหตุมีผลและมีการบริหารจัดการที่ดี ประชาชนและองค์กรในชุมชนสามารถร่วมมือช่วยเหลือกัน เกื้อกูลและอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข รวมทั้งมีภาคีการพัฒนาที่มีบทบาทเกื้อหนุนกันภายในชุมชน มีการสื่อสาร และกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนอย่างต่อเนื่อง สามารถธำรงไว้ซึ่งคุณค่าของประเพณีวัฒนธรรม และภูมิปัญญาที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละชุมชนท้องถิ่น ตลอดจนเอกลักษณ์ความเป็นไทย โดยสามารถแยกได้เป็น 3 องค์ประกอบย่อย คือชุมชนพึ่งตนเองได้ ชุมชนเกื้อกูลกัน และการมีส่วนร่วมของชุมชน

(5) **สภาพแวดล้อมดี มีระบบนิเวศที่สมดุล** สภาพแวดล้อมมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน มีที่อยู่อาศัยที่มั่นคงและการมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนบ้าน และการมีบริการสาธารณสุขที่พอเพียง ตลอดจนมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์และสภาพแวดล้อมที่มีคุณภาพเพื่อสร้างสมดุลให้กับระบบนิเวศและยกระดับคุณภาพชีวิตที่ดีของคนไทย โดยสามารถแยกได้เป็น 4 องค์ประกอบย่อย คือ ปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน คุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ดี และระบบนิเวศสมดุล

(6) **สังคมประชาธิปไตยที่มีธรรมาภิบาล** คนมีศักดิ์ศรี มีสิทธิเสรีภาพและการยอมรับและเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นคนที่เท่าเทียมกันตามระบอบประชาธิปไตย ประพฤติ ปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของตนเองและเคารพในสิทธิและหน้าที่ของคนอื่น มีระเบียบวินัย มีระบบการบริหารจัดการที่ยึดหลักธรรมาภิบาลที่รัฐกับประชาชนมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันร่วมกันบริหารจัดการประเทศ เพื่อให้เกิดความโปร่งใส คำนึงและกระจายผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างเป็นธรรม นำไปสู่สังคมสมานฉันท์ที่มีสันติสุขอย่างยั่งยืน โดยสามารถแยกได้เป็น 3 องค์ประกอบย่อย คือ การมีจิตสำนึกประชาธิปไตย สังคมที่มีธรรมาภิบาล และความสมานฉันท์ทางสังคม

5.2.3 การสร้างและพัฒนาตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและพัฒนาสังคม

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2546) ได้ทำโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างและพัฒนาตัวชี้วัดและการพัฒนาสังคม ใน 2 ระยะ โดยระยะแรก ทำการศึกษาและสังเคราะห์การสร้างและพัฒนาตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและการพัฒนาสังคมในเชิงแนวคิด โดยอาศัยข้อมูลที่ได้จากการสำรวจองค์ความรู้มาสังเคราะห์และปรับให้เข้ากับสภาพความเป็นจริงในสังคมไทย โดยมีวัตถุประสงค์หลัก 3 ประการคือ

1. เพื่อสร้างและพัฒนาชุดตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและการพัฒนาสังคมที่ครอบคลุมทั้งในระดับประเทศและระดับพื้นที่ สำหรับการนำไปดำเนินการทดสอบในภาคสนามต่อไป
2. เพื่อนำกลุ่มตัวชี้วัดและระบบฐานข้อมูลที่พัฒนาขึ้นมา ไปทดลองใช้เป็นการนำร่องเพื่อการปรับปรุงให้เป็นเครื่องมือที่มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้นสำหรับการนำไปใช้เพื่อการวางแผนพัฒนาคุณภาพชีวิตและการพัฒนาสังคมในระดับประเทศและระดับพื้นที่
3. เพื่อกำหนดแนวทางปฏิบัติงานและกระบวนการวิจัยเพื่อพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและการพัฒนาสังคมระดับประเทศและระดับพื้นที่

ในการดำเนินการพัฒนาตัวชี้วัดดังกล่าว ได้มีการพิจารณาองค์ประกอบและเหตุการณ์สำคัญที่ก่อให้เกิดกระแสการพัฒนามาสังเคราะห์เป็นกรอบปรัชญาการพัฒนาตัวชี้วัด ซึ่งประกอบด้วย แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2539-2544) ที่มีปรัชญาการพัฒนาที่เน้นคนเป็นเป้าหมายหลัก

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 ที่มุ่งเน้นการเพิ่มสิทธิเสรีภาพให้พลเมือง และการส่งเสริมประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ตลอดจนคู่มือการดำเนินชีวิตสำหรับประชาชน ปี 2541 ซึ่งถ่ายทอดพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในเรื่อง “เศรษฐกิจพอเพียง”

และจากการสังเคราะห์ปรัชญาแนวคิดดังกล่าว สถาบันวิจัยสังคมได้กำหนดกรอบแนวคิดตัวชี้วัดว่าควรจำแนกมิติต่างๆ เป็น 8 ด้าน ได้แก่ ด้านสภาพพื้นฐานและสิ่งแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจ ด้านสุขภาพอนามัยและสาธารณสุข ด้านข้อมูลข่าวสารและการเรียนรู้ ด้านการศึกษาและทรัพยากรมนุษย์ ด้านวัฒนธรรมและจิตใจ ด้านประชาสังคม ความมั่นคงของชีวิตและสิทธิเสรีภาพ และด้านครอบครัวและชุมชน ตัวชี้วัดชุดแรกที่สถาบันวิจัยสังคมพัฒนาขึ้น จำแนกรายด้าน จำนวนทั้งสิ้น 223 ตัว ต่อมา มีการตัดทอนตัวชี้วัดที่ซ้ำซ้อนและไม่เหมาะสม จนเหลือ 57 ตัว

ต่อมาในระยะที่ 2 โครงการดังกล่าวขยายผลไปสู่การทำตัวชี้วัดระดับชุมชน โดยดำเนินการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อให้เกิดการสร้างตัวชี้วัดจากชุมชน ซึ่งจำแนกตามความหลากหลายของภูมิเวศออกเป็น 8 พื้นที่ ได้แก่

(1) เขตชนบท

- (1.1) พื้นที่ต้นน้ำและลุ่มน้ำ จังหวัดน่าน ได้แก่ ชุมชนห้วยเลา อ.สองแคว และชุมชนห้วยน้ำอ.ปัว
- (1.2) พื้นที่ชนบทเกษตรอุตสาหกรรมจังหวัดเชียงใหม่ ได้แก่ ชุมชนบ่อแก้ว อ.สะเมิง ชุมชนสบเตี๊ยะ อ.จอมทอง และชุมชนแม่ทา กิ่ง อ.แม่ฮอน
- (1.3) พื้นที่ชายฝั่งทะเล จังหวัดสงขลา ประกอบด้วย ชุมชนบ้านใต้ อ.ควนเนียง ชุมชนแหลมโพธิ์ อ.หาดใหญ่ ชุมชนเก้าเส้ง อ.เมือง และชุมชนปากบางสะกอม อ.เทพา
- (1.4) พื้นที่เกษตรที่ราบลุ่ม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ประกอบด้วย ชุมชนวัฒนธรรมคลองขนมจีน อ.เสนา
- (1.5) พื้นที่เกษตรที่ราบสูง จังหวัดบุรีรัมย์ ประกอบด้วยชุมชนซุชกสะอื้น อ.สตึก ชุมชนอีสานเกษตร กิ่งอำเภอแคนดง

(2) เขตเมือง

- (2.1) พื้นที่อุตสาหกรรม จังหวัดระยอง ประกอบด้วย ชุมชนสนามเป้า ชุมชนสวน-วัด ชุมชนทุ่งโดนค-เนินพระ เขตเทศบาลนครระยอง และชุมชนบ้านล่าง เขตเทศบาลตำบลมาบตาพุด
- (2.2) พื้นที่เมืองชายแดนและเมืองท่องเที่ยว จังหวัดเชียงราย ประกอบด้วย ชุมชนเทศบาลนครเชียงราย ชุมชนเทศบาลตำบลแม่สายและชุมชนเทศบาลตำบลจันจว้า

(2.3) พื้นที่ชุมชนแออัดในกรุงเทพฯ ประกอบด้วย ชุมชนสุขสันต์ 26 เขตบางกะปิ และ ชุมชนริมคลองสามเสน เขตราชเทวี

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในโครงการดังกล่าว ได้แบ่งขั้นตอนการศึกษาออกเป็น 7 ขั้นตอน คือ

- (1) การศึกษาสภาพชุมชน โดยเน้นกระบวนการศึกษาในชุมชนแบบมีส่วนร่วม (participatory learning appraisal-PLA)
- (2) การศึกษาเพื่อนำหาคำจำกัดความ “คุณภาพชีวิต” “ชุมชน” และ “การพัฒนา”
- (3) การนำกรอบแนวคิดคุณภาพชีวิตมากำหนดประเด็นตัวชี้วัด
- (4) การนำประเด็นตัวชี้วัดไปปรึกษาและปรับในชุมชน
- (5) การสำรวจข้อมูลและจัดทำฐานข้อมูล เพื่อให้ได้ฐานข้อมูลตัวชี้วัดระดับชุมชน
- (6) การจัดทำตัวชี้วัดตามเป้าหมายการพัฒนา
- (7) การวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนในการสร้างและพัฒนาตัวชี้วัด

ผลการศึกษาดังกล่าวชี้ให้เห็นบทเรียนในการสร้างตัวชี้วัดระดับชุมชนได้ 2 ประการคือ

(1) ชุมชนมีศักยภาพในการสร้างตัวชี้วัดของตนเอง และมีจุดอ่อนจุดแข็งที่แตกต่างกัน แม้ว่าสมาชิกในชุมชนที่ศึกษาส่วนใหญ่เริ่มที่จะเข้าใจวัตถุประสงค์ในการสร้างตัวชี้วัดการพัฒนาและคุณภาพชีวิต และมีขีดความสามารถเพียงพอที่จะกำหนดประเด็นตัวชี้วัดได้ แต่ยังคงไม่ชัดเจนเกี่ยวกับกระบวนการจัดทำตัวชี้วัดที่จะนำไปใช้ได้อย่างเป็นรูปธรรม และสมาชิกชุมชนจะเข้าใจและเห็นประโยชน์ของการสร้างตัวชี้วัดมากขึ้น เมื่อมีการนำผลการสร้างตัวชี้วัดมาสู่ขั้นตอนการปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่อง โดยให้องค์กรท้องถิ่นรับผิดชอบ

(2) ภายใตกรอบแนวคิดคุณภาพชีวิต และการดำเนินงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมแบบเดียวกัน ตัวชี้วัดของแต่ละชุมชนที่ได้มา ย่อมผันแปรไปตามสภาพปัญหาและความต้องการของพื้นที่

แนวทางและขั้นตอนการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นในโครงการสร้างและพัฒนาตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและพัฒนาสังคม จะเป็นแนวทางการดำเนินงานวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาดัชนีชี้วัดและเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและเครือข่ายของโครงการ และเป็นประโยชน์ในการเปรียบเทียบผลการสร้างดัชนีชี้วัดความอยู่เย็นเป็นสุขกับตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและการพัฒนาสังคมในอนาคต

อย่างไรก็ดี ดัชนีชี้วัดความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทยของ สศช.ข้างต้นมีลักษณะเป็นดัชนีชี้วัดภาพรวมที่ใช้ข้อมูลเชิงมหภาคมากกว่า¹ ในขณะที่แนวทางการดำเนินงานของโครงการนี้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาตัวชี้วัดความอยู่เย็นเป็นสุขระดับชุมชน/เครือข่ายที่มีประเด็นปัญหา และ/หรือแนวทางการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในกรณีศึกษาที่มีสภาพปัญหาที่แตกต่างกัน โดยมีประเด็นปัญหาที่มีผลกระทบต่อความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน ดังนี้

1. ประเด็นปัญหาข้อพิพาทเรื่องป่าไม้-ที่ดิน²

สืบเนื่องจากข้อพิพาทเรื่องป่าไม้และที่ดินมีความเชื่อมโยงกัน ในการทบทวนวรรณกรรม คณะผู้วิจัยจึงได้ประมวลเป็นปัญหาข้อเดียวกัน ข้อพิพาทและความขัดแย้งเรื่องป่าไม้และที่ดินถือเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่สำคัญ เพราะที่ดินเป็นทรัพยากรที่ไม่ใช่ทรัพยากรที่ออกเงยได้ และยังเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าต่อการเติบโตของทรัพยากรประเภทอื่น ดังนั้นคุณค่าของที่ดินจึงเป็นความมั่นคงในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ทั้งเป็นที่ทำกิน ที่อยู่อาศัย และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในผืนดิน บุคคลใด กลุ่มบุคคลใด หรือรัฐใดที่สามารถเข้าถึงหรือครอบครองทรัพยากรที่ดินย่อมหมายถึงการมีอธิปไตยต่ออาณาเขตของผืนดินนั้น ซึ่งสามารถกำหนดตัวตน ชุมชน และสังคมนั้นๆ (สยามล ไกรยวงศ์ และคณะ, 2549)

สำหรับประเทศไทยที่ดินถือเป็นปัจจัยพื้นฐานทางการผลิตที่สำคัญของภาคเกษตรกรรม อย่างไรก็ตามการร้องเรียนของประชาชนต่อรัฐบาลกรณีปัญหาที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยก็ปรากฏในทุกรัฐบาล และเป็นปัญหาที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง ปัญหาที่ดินเป็นข้อเรียกร้องที่ภาคประชาชนต่อสู้เคลื่อนไหวมาโดยตลอดทั้งสหพันธ์ชาวไร่ชาวนา สมัชชาคนจน กลุ่มเกษตรกร และเครือข่ายสลัม ปรึกษา ปันตบแต่ง (2541) ได้รวบรวมการร้องเรียนของประชาชน พบว่า ในปี 2537 ปัญหาที่ดินในเมืองมี 63 กรณี ในปี 2538 มี 33 กรณี ประเด็นที่ทำกินในเขตป่าปี 2537 มี 126 กรณี ปี 2538 มี 137 กรณี เช่นเดียวกับการร้องเรียนของสมัชชาคนจนกลุ่มปัญหาป่าไม้-ที่ดิน มีกรณีร้องเรียน 93 กรณี และปัญหาที่อยู่อาศัยของชาวชุมชนแออัด 8 กรณี ซึ่งสาเหตุมาจากการประกาศพื้นที่ป่าทับพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัย นอกจากนี้จากการศึกษากรณีพิพาทและความขัดแย้งปัญหาที่ดิน ของสยามล ไกรยวงศ์ และคณะ (2549) พบว่า มีคู่ขัดแย้ง 3 ฝ่ายคือ ภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน และภาคประชาชน ซึ่งประเด็นปัญหาที่สำคัญที่สุดคือปัญหาการประกาศเขตป่าทับที่ทำกิน

¹ รายละเอียดโปรดดูในตัวชี้วัดหลักเพื่อใช้คำนวณดัชนีความอยู่เย็นเป็นสุขฯ ใน สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550: ภาคผนวก 1

² สืบเนื่องจากข้อพิพาทเรื่องป่าไม้และที่ดินมีความเชื่อมโยงกัน ในการทบทวนวรรณกรรม คณะผู้วิจัยจึงได้ประมวลเป็นปัญหาข้อเดียวกัน แต่ในการศึกษาชุมชน จะแยกกรณีศึกษาดังกล่าวออกจากกัน

และที่อยู่อาศัย รองลงมาคือ ปัญหาการใช้ประโยชน์ที่ดินสาธารณะประโยชน์ ปัญหาการปลูกป่าที่ส่งผลกระทบต่อประชาชน การใช้ประโยชน์ที่ดินของเอกชน และการใช้ประโยชน์ที่ดินทหาร โดยมีสาเหตุที่สำคัญ 3 ประการ คือ ปัจจัยทางนโยบายของรัฐในการผลักดันให้เกิดการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินแบบกระจุกตัวอยู่กับกลุ่มคนจำนวนน้อย และส่งผลต่อการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ประกอบกับนโยบายการอนุรักษ์ป่าที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง สร้างปัญหาข้อพิพาทที่ดินในเขตป่า ปัจจัยทางกฎหมาย การกำหนดเขตพื้นที่แต่ละประเภทไม่ชัดเจนและมีความซ้ำซ้อนของกฎหมายในการประกาศกำหนดเขต การใช้อำนาจของรัฐที่ซ้ำซ้อนและไม่นำไปสู่การแก้ไขปัญหา และปัจจัยด้านกระบวนการดำเนินการของรัฐตามกฎหมาย โดยใช้หลักนิติศาสตร์อย่างเข้มงวด และนำไปสู่การละเมิดสิทธิมนุษยชนและรัฐธรรมนูญ

จึงเห็นได้ว่าปัญหาที่ดินทำกินของประชาชนเป็นปัญหาที่สำคัญของสังคมไทย นับตั้งแต่มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจการเมือง ซึ่งเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างในการจัดสรรอำนาจการเข้าถึงที่ดินที่ไม่เป็นธรรม (อจธรา รัญดิธรรม, 2548) ปัจจุบันปัญหาเรื่องที่ดินจึงมีความซับซ้อน เพราะรัฐมุ่งสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจโดยทิศทางเสรีนิยมใหม่และการขยายตัวของทุน ทำให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของประเทศเพื่อตอบสนองการพัฒนาดังกล่าว ประกอบกับสถาบันการเงินระหว่างประเทศได้ผลักดันแนวทางการปฏิรูปที่ดินโดยกลไกตลาด ทำให้ประเทศไทยมีโครงการเร่งรัดการออกเอกสารสิทธิในที่ดินทำกิน ความขัดแย้งในที่ดินจึงไม่ได้จำกัดแค่การแย่งที่ดินระหว่างคนจนกับคนรวย ผู้เช่าและเจ้าของที่ดิน แต่ได้ขยายตัวเป็นความขัดแย้งระหว่างชาวนาชาวไร่ที่ต้องการที่ดินทำกินกับแนวนโยบายเสรีนิยมใหม่และโครงการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐและนักลงทุนที่ต้องการใช้ที่ดินเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ ทำให้ที่ดินกลายเป็นสินค้า (พงษ์ทิพย์ สำนานจิตต์, 2548)

และเมื่อพิจารณาความเชื่อมโยงของปัญหาที่ดิน กับความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคม พบว่าปัญหาที่ดินสะท้อนให้เห็นถึงภาวะที่คุกคามความอยู่เย็นเป็นสุขในแง่ของเศรษฐกิจที่เป็นธรรม และสภาพแวดล้อมที่ดีที่คนไทยควรมีปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต รวมไปถึงธรรมาภิบาลในสังคม

2. ประเด็นปัญหาเกษตรแบบพันธสัญญา (contract farming)

เกษตรพันธสัญญาเป็นการทำเกษตรที่เกษตรกรเป็นผู้ลงทุน เช่น การปลูกสร้างโรงเรือน การจัดเตรียมอุปกรณ์ การดูแลรักษา โดยมีสัญญากับบริษัททั้งเป็นลายลักษณ์อักษรและด้วยวาจา โดยบริษัทจะเป็นผู้จัดหาพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ สินเชื่อ และรับซื้อจากเกษตรกร ซึ่งรัฐบาลเป็นผู้ส่งเสริม โดยสังคมมักเข้าใจว่าเป็นระบบเกษตรที่ดี ที่สร้างผลผลิตได้มากและมีการประกันราคา แต่ในความเป็นจริงเกษตรกรผู้เข้าสู่

ระบบนี้ต้องเผชิญปัญหาและการถูกเอารัดเอาเปรียบจากบริษัทที่ร่วมทุนอย่างไร้อำนาจต่อรอง โดยระบบนี้ไม่มีความเป็นธรรมต่อเกษตรกร เพราะเกษตรกรไม่มีส่วนร่วมในการกำหนดราคาเกษตรกร บริษัทเป็นฝ่ายกำหนดสัญญาและสามารถปรับเปลี่ยนสัญญาได้ตลอดเวลา ในขณะที่เกษตรกรต้องแบกหนี้สินในการลงทุนจำนวนมาก และในบางกรณี เช่น การเลี้ยงปลาในกระชัง เกษตรกรเป็นผู้ใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโดยทำการผลิตแบบพันธสัญญาจนระบบนิเวศน์เสื่อมโทรม และส่งผลมาถึงเกษตรกรคือปลาตาย และทำให้เกษตรกรขาดทุน เป็นหนี้สินและถูกบริษัทยึดที่ดินรวมถึงกรณีอื่นๆ ที่เกษตรกรต้องเป็นฝ่ายเสียเปรียบ ที่ผ่านมากลุ่มเกษตรกรภายใต้เกษตรแบบพันธสัญญาบางกลุ่มได้สะท้อนถึงปัญหาปัญหาสัญญาที่ไม่เป็นธรรมและสวัสดิการที่ไม่เคยได้รับ และได้ร่วมกันจัดทำข้อเสนอเรียกร้องให้มีการคุ้มครองการทำสัญญาเพื่อให้เกิดความเป็นธรรม ตลอดจนให้มีการจัดสวัสดิการ และคุ้มครองแรงงานในภาคเกษตรพันธสัญญา ให้มีการจัดทำกองทุนประกันความเสี่ยงในภาคเกษตรพันธสัญญา เป็นต้น

ปัจจุบัน เกษตรแบบพันธสัญญาขยายตัวไปอย่างกว้างขวาง และส่งผลกระทบต่อความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทยอย่างน้อยใน 2 มิติหลัก คือ เศรษฐกิจที่ (ไม่) เป็นธรรม ซึ่งส่งผลต่อความเข้มแข็งและระดับการพึ่งตนเองได้ของชุมชนด้วย การศึกษาเพื่อจัดทำดัชนีชี้วัดความอยู่เย็นเป็นสุขในชุมชนแบบเกษตรแบบพันธสัญญา จึงสามารถสะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันภายใต้เงื่อนไขดังกล่าว และในขณะเดียวกันยังช่วยส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนในพื้นที่ดังกล่าวด้วย

3. ปัญหาแรงงาน

ปัญหาเรื่องแรงงานในสังคมไทยในปัจจุบัน อาจแบ่งได้เป็นแรงงานในระบบและแรงงานนอกระบบ โดยจากผลการสำรวจจำนวนแรงงานของสำนักงานสถิติแห่งชาติในปี 2548 พบว่า จากจำนวนผู้มีงานทำจำนวน 36.3 ล้านคน แบ่งเป็นแรงงานในระบบ 13.8 ล้านคน (ร้อยละ 37.9)³ และแรงงานนอกระบบจำนวน 22.5 ล้านคน (ร้อยละ 62.1) และปัญหาหลักของแรงงานในระบบคือการทำงานต่ำระดับและชั่วโมงการทำงานที่มากกว่าปกติ แรงงานในหลายกิจการต้องเผชิญกับความเสี่ยงด้านสุขภาพอันเนื่องมาจากการทำงาน อุบัติเหตุในการทำงาน ซึ่งส่งผลกระทบต่อสุขภาพ คุณภาพชีวิตของแรงงาน และสัมพันธภาพของครอบครัว ส่วนแรงงานนอกระบบต้องเผชิญกับปัญหาหลักเรื่องการขาดหลักประกันด้านสวัสดิการสังคม ทั้งสำหรับปัญหาความเดือดร้อนทางการเงินเฉพาะหน้า และสำหรับการดำรงชีวิตระยะยาวภายหลังพ้นวัยทำงาน

³ http://service.nso.go.th/nso/data/02/02_files/present_workout48.pdf

ปัญหาเรื่องแรงงานจึงมีผลกระทบต่อความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมใน 3 เรื่องหลัก คือ การมีสถานะที่ดี ครอบครัวอบอุ่น และเศรษฐกิจที่เข้มแข็งและเป็นธรรม

4. ปัญหาชุมชนแออัด

ปัญหาชุมชนแออัดเป็นปัญหาหลักของเมืองขนาดใหญ่ ชุมชนแออัดหรือสลัมทั้งในกรุงเทพและต่างจังหวัดมีความแตกต่างและหลากหลาย แต่ถูกรวมเข้าด้วยกันให้อยู่ภายใต้ความหมายเดียวกัน คือ พื้นที่สกปรก น่ารังเกียจ เป็นแหล่งอาชญากรรม และความไม่ดีทั้งปวง เป็นพื้นที่ที่ไม่ควรมีในเมืองที่เจริญแล้ว (อคิน รพีพัฒน์, 2542) การมองชุมชนแออัดในลักษณะนี้ของคนส่วนใหญ่ในสังคมจึงเป็นการกีดกันคนในพื้นที่ออกจากคนในส่วนอื่น ทำให้เกิดความไม่ยุติธรรม ความลำเอียงในการให้บริการของรัฐ ถิดรอนสิทธิอันชอบธรรมของประชาชน และทำให้เกิดความแตกแยกของคนในสังคม

แม้ช่วงเวลาที่ผ่านมามาภาครัฐได้พยายามดำเนินการด้านที่อยู่อาศัย เช่น การปรับปรุงสาธารณูปโภคในที่ดินเดิม (Slum Upgrading) การสร้างแฟลต การปรับผังที่ดิน (Reblocking) การประสานประโยชน์การใช้ที่ดิน/การแบ่งปันที่ดิน (Land Sharing) การรื้อย้ายและสร้างชุมชนใหม่ที่อยู่ในบริเวณเดิม และการรื้อย้ายและสร้างชุมชนในที่ดินใหม่ แต่ไม่สามารถจัดการด้านที่อยู่อาศัยให้กับคนจนได้อย่างเพียงพอและมีประสิทธิภาพ และปัจจุบันปัญหาของชุมชนแออัดยังคงปรากฏอยู่ จากข้อมูลมูลนิธิชุมชนไท⁴ พบว่า ปัจจุบันมีชุมชนแออัดทั่วประเทศประมาณ 5,500 ชุมชน 1.5 ล้านครัวเรือน คิดเป็นประชากรประมาณ 6.75 ล้านคน ปัญหาชุมชนแออัดจึงเป็นปัญหาหนึ่งที่มีความสำคัญ และสะท้อนให้เห็นถึงสถานะความอยู่เย็นเป็นสุขของคนในสังคมเมือง โดยเฉพาะในด้านสุขภาพ สัมพันธภาพในครอบครัว และสภาพแวดล้อมที่ดีและระบบนิเวศที่สมดุล

5. ผลกระทบจากโครงการขนาดใหญ่

ท่ามกลางการเร่งรัดพัฒนาสาธารณูปโภคพื้นฐานในสังคมไทย มีการดำเนินการสร้างโครงการพัฒนาขนาดใหญ่จำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นการสร้างถนน หรือการดำเนินงานในโครงการเมกะโปรเจกต์ เช่น รถไฟฟ้า การสร้างเขื่อน ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่า ในการดำเนินโครงการเหล่านั้น ได้ส่งผลกระทบต่อผู้คนจำนวนมาก ผลกระทบที่รุนแรงที่สุด คือการย้ายถิ่นฐาน หรือบางกลุ่มอาจจะไม่ต้องย้ายถิ่นฐาน แต่จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต หรือความสัมพันธ์ในชุมชน เป็นต้น ดังนั้น นอกจากโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ จะมีประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ในสังคมตามที่ภาครัฐมักจะกล่าวอ้างแล้ว ยังมีผลคุกคามต่อความอยู่เย็นเป็นสุข

⁴ http://www.chumchonhai.or.th/Information/Infmb3108_02.html

ร่วมกันของคนในชุมชนที่ได้รับผลกระทบด้วย ทั้งด้านสุขภาวะ เศรษฐกิจที่เป็นธรรม สภาพแวดล้อมที่ดีไปจนถึงสังคมที่มีธรรมาภิบาล การดำเนินการศึกษาในชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ จึงช่วยสะท้อนให้เห็นดัชนีชี้วัดความอยู่เย็นเป็นสุขของผู้ที่อยู่ในสถานการณ์ที่ถูกคุกคามดังกล่าว ซึ่งนอกจากจะช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนแล้ว ยังอาจนำเสนอมาตรการเยียวยาหรือลดผลกระทบดังกล่าวได้ในอนาคตด้วย

6. ปัญหาหนี้สินเกษตรกร

ปัญหาหนี้สิน ถือเป็นปัญหาหลักของประชาชนระดับล่าง โดยจากรายงานสถานการณ์ความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทย ชี้ให้เห็นว่า คนไทยมีปัญหาหนี้สิน มีการเก็บออมลดลง และหนี้สินเฉลี่ยของคนไทยเพิ่มขึ้นในอัตราที่สูงกว่ารายได้ หนี้เฉลี่ยต่อครัวเรือนเพิ่มสูงขึ้นจาก 82,485 บาทในปี 2545 เพิ่มขึ้นเป็น 116,585 บาทในปี 2549 โดยมีหนี้สินที่ใช้ในการทำธุรกิจและการเกษตรเป็นส่วนสำคัญ (สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550) ปัญหาหนี้สิน โดยเฉพาะหนี้สินของเกษตรกร จึงเป็นปัญหาที่คุกคามความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทย โดยเฉพาะในเรื่องเศรษฐกิจที่เข้มแข็งและเป็นธรรม การดำเนินการสร้างตัวชี้วัดความอยู่เย็นเป็นสุขในชุมชนเกษตรกรที่มีปัญหาหนี้สิน ย่อมสามารถเป็นตัวแทนของคนส่วนใหญ่ในสังคมได้

ประเด็นปัญหาที่มีผลกระทบต่อความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันของสังคมไทยข้างต้น สรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ความอยู่เย็นเป็นสุข ประเด็นปัญหา	การมีสุขภาวะ	ครอบครัว อบอุ่น	ชุมชน เข้มแข็ง	เศรษฐกิจเป็น ธรรม/ เข้มแข็ง	สภาพแวดล้อม ดี/ระบบนิเวศ สมดุล	สังคมมี ธรรมาภิบาล
ข้อพิพาทเรื่องป่าไม้ - ที่ดิน				*	*	*
เกษตรแบบพันธ สัญญา			*	*		
ปัญหาแรงงาน	*	*		*		

ความอยู่เย็นเป็นสุข ประเด็นปัญหา	การมีสุขภาพ	ครอบครัว อบอุ่น	ชุมชน เข้มแข็ง	เศรษฐกิจเป็น ธรรม/ เข้มแข็ง	สภาพแวดล้อม ดี/ระบบนิเวศ สมดุล	สังคมมี ธรรมาภิบาล
ปัญหาชุมชนแออัด	*	*	*		*	
โครงการพัฒนาขนาดใหญ่	*				*	*
ปัญหาน้ำดินเค็มตรกร		*	*	*		

จากเชื่อมโยงระหว่างประเด็นปัญหากับความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมดังกล่าว นำไปสู่
การพิจารณาเลือกพื้นที่ศึกษาดังนี้

ประเด็นปัญหา	จำนวนพื้นที่				รวม
	เหนือ	ตะวันออก เฉียงเหนือ	ใต้	กรุงเทพฯ และ ปริมณฑล	
1. ข้อพิพาทเรื่องป่าไม้	1		1		3
2. ข้อพิพาทเรื่องที่ดิน		1			2
3. ปัญหาเกษตรแบบพันธสัญญา	2	1			2
4. แรงงาน	1			1	2
5. ชุมชนแออัด				1	1
6. ชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาขนาดใหญ่			1	1	2
7. ปัญหาน้ำดินเค็มตรกร		1			1
รวม	4	3	2	3	13

ในการคัดเลือกพื้นที่ศึกษาจะคำนึงทั้งมิติที่เป็นปัญหาที่กระทบต่อความอยู่เย็นเป็นสุขในสังคม และ ประสิทธิภาพการจัดการในเชิงบวกของชุมชนที่จะเป็นบทเรียนของชุมชนอื่นๆ ต่อไป โดยพื้นที่ศึกษา ประกอบด้วยพื้นที่ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคใต้ กรุงเทพฯและปริมณฑล ซึ่งมีประเด็นปัญหา แตกต่างกัน จำนวน 13 ชุมชน ดังนี้

ตาราง 5-1 พื้นที่ศึกษา

พื้นที่ กรณีศึกษา	ภาคเหนือ	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	ภาคใต้	กรุงเทพฯ/ ปริมณฑล
ป่าไม้	บ้านกลาง		บ้านทับเขือ- ปลักหมู	
ที่ดิน		ต.สระบัว อ.ปทุมรัตน์ จ.ร้อยเอ็ด		
เกษตรแบบพันธ สัญญา	เกษตรกรเลี้ยงหมู ต.วัดตายน เกษตรกรเลี้ยงปลา ต.จี้วังาม	ต.ทุ่งพระ อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ		
แรงงาน	แรงงานนิคม อุตสาหกรรมลำพูน			อดีตคนงานไทย แอร์โรว์
ชุมชนแออัด				ชุมชนใหม่ใต้ สะพาน โชน 1
ผลกระทบจาก โครงการพัฒนา			บ้านเนินหนอง- หงส์ บ้านลาไม	ชุมชนริมทาง รถไฟหลักหก
หนี้สิน		ต.ห้วยส้ม อ.ภูกระดึง จ.เลย		

5.3 ข้อค้นพบจากการพัฒนาดัชนีชี้วัดความอยู่เย็นเป็นสุขในชุมชน

5.3.1 การวิเคราะห์ดัชนีชี้วัดของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.)

ดัชนีชี้วัดความอยู่เย็นเป็นสุขของสศช. ประกอบด้วยดัชนีชี้วัด 6 ด้าน ได้แก่ ด้านสุขภาพ ครอบครัวยุคใหม่ ชุมชนเข้มแข็ง เศรษฐกิจเข้มแข็งและเป็นธรรม สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศวิทยาสมดุล และสังคมประชาธิปไตย มีธรรมาภิบาล โดยในแต่ละด้านได้กำหนดองค์ประกอบย่อยและเกณฑ์ชี้วัดของความอยู่เย็นเป็นสุข ซึ่งพบว่าส่วนใหญ่เป็นองค์ประกอบและเกณฑ์ชี้วัดในระดับมหภาค (Macro) เกณฑ์ชี้วัดดังกล่าวเป็นการวัดในระดับภาพรวมของประเทศ โดยหากพิจารณาในบริบทของปัจจัยองค์ประกอบที่มีความแตกต่างและหลากหลายในด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของแต่ละภูมิภาค เช่น ความสุขของประชากรในภาคเหนือกับความสุขของประชากรในภาคใต้ ซึ่งมีวิถีชีวิต สภาพเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ทำให้องค์ประกอบและเกณฑ์ชี้วัดของความอยู่เย็นเป็นสุขแตกต่างกันไปด้วย นอกจากนี้ แม้แต่ประชาชนที่อาศัยอยู่ในภาคเดียวกันแต่มีวิถีการผลิตและสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ต่างกัน เกณฑ์ชี้วัดความสุขก็จะต้องมีความแตกต่างกันออกไป ดังเช่น ความสุขของคนงานในนิคมอุตสาหกรรมลำพูนคือการได้รับค่าจ้างและสวัสดิการที่เป็นธรรมจากบริษัทหรือนายจ้าง ในขณะที่ความสุขของชุมชนชาวปากะญอ ในพื้นที่จังหวัดลำปาง คือความสามารถของชุมชนในการเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นแหล่งอาหารและรายได้ที่สำคัญโดยชุมชนถือว่าเป็นสวัสดิการรูปแบบหนึ่งจากการที่ได้ร่วมกันดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ จึงเห็นได้ว่าองค์ประกอบและตัวชี้วัดความอยู่เย็นเป็นสุขของชุมชนย่อมมีความแตกต่างกันออกไปตามลักษณะของวิถีชีวิตความเป็นอยู่

นอกจากนี้จากการศึกษายังพบว่าเกณฑ์ชี้วัดของ สศช. ในบางด้าน โดยเฉพาะด้านสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศสมดุลยังไม่สามารถสะท้อนหรือกำหนดให้ครอบคลุมถึงสิทธิและการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการดูแล รักษา จัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนได้อย่างยั่งยืน ซึ่งหลักการดังกล่าวได้ถูกบัญญัติไว้ในกฎหมายรัฐธรรมนูญ นอกจากนี้การมีส่วนร่วมของประชาชนยังเป็นกุญแจสำคัญที่จะนำไปสู่การมีสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศวิทยาที่สมดุล นำมาซึ่งความอยู่เย็นเป็นสุขของประชากรทั้งประเทศ แต่ตัวชี้วัดของสศช. ได้ระบุให้สัดส่วนของพื้นที่ป่าไม้และป่าชายเลนต่อพื้นที่ประเทศเป็นหนึ่งในเกณฑ์ชี้วัดความอยู่เย็นเป็นสุข ซึ่งหากพิจารณาจากบทเรียนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของประเทศไทยที่ผ่านมา พบว่ามีผู้จัดการจัดการไว้ที่หน่วยงานภาครัฐแต่เพียงฝ่ายเดียวโดยขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งนอกจากจะไม่สามารถคงไว้ซึ่งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดีแล้วยังก่อให้เกิดความขัดแย้งและการบังคับใช้กฎหมายอย่างไม่เป็นธรรมจนทำให้มีการเรียกร้องความเป็นธรรมและการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนอย่างต่อเนื่อง เช่น การรณรงค์ผลักดันพระราชบัญญัติป่าชุมชน เป็นต้น

นอกจากนี้ยังพบว่า เกณฑ์ชี้วัดในแต่ละด้านยังมีลักษณะที่จะนำไปสู่ความขัดแย้งของเป้าหมายการพัฒนา โดยปรากฏชัดในดัชนีชี้วัดด้านเศรษฐกิจเข้มแข็งและเป็นธรรมที่มุ่งเน้นการเติบโตด้านเศรษฐกิจและรายได้ประชาชาติ (GDP) ที่มาจากการพัฒนาอุตสาหกรรมและภาคบริการ ซึ่งการพัฒนาในทิศทางดังกล่าวเป็นการพัฒนาที่ต้องใช้ต้นทุนทางด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมจำนวนมาก ในขณะที่สศช.ได้กำหนดตัวชี้วัดด้านสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศสมดุล โดยมีเป้าหมายเพื่อมุ่งเน้นการรักษาพื้นที่ป่าไม้และป่าชายเลนของประเทศ ลดปริมาณการปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ สัดส่วนของแหล่งน้ำที่มีคุณภาพต่ำ ปริมาณของเสียที่ปล่อยจากภาคอุตสาหกรรม สัดส่วนจำนวนสถานีตรวจวัดอากาศ ปริมาณการใช้น้ำใต้ดินในเขตกรุงเทพฯและปริมณฑลฯ ดังนั้นเมื่อพิจารณาจากเป้าหมายของการพัฒนาผ่านตัวชี้วัดทั้งสองด้านจะเห็นว่ามีความขัดแย้งและแตกต่างกันอย่างชัดเจน ซึ่งนัยของการพัฒนาภายใต้ทิศทางดังกล่าวมีความจำเป็นที่จะต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติของประเทศและก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

5.3.2 องค์ประกอบของความอยู่เย็นเป็นสุข

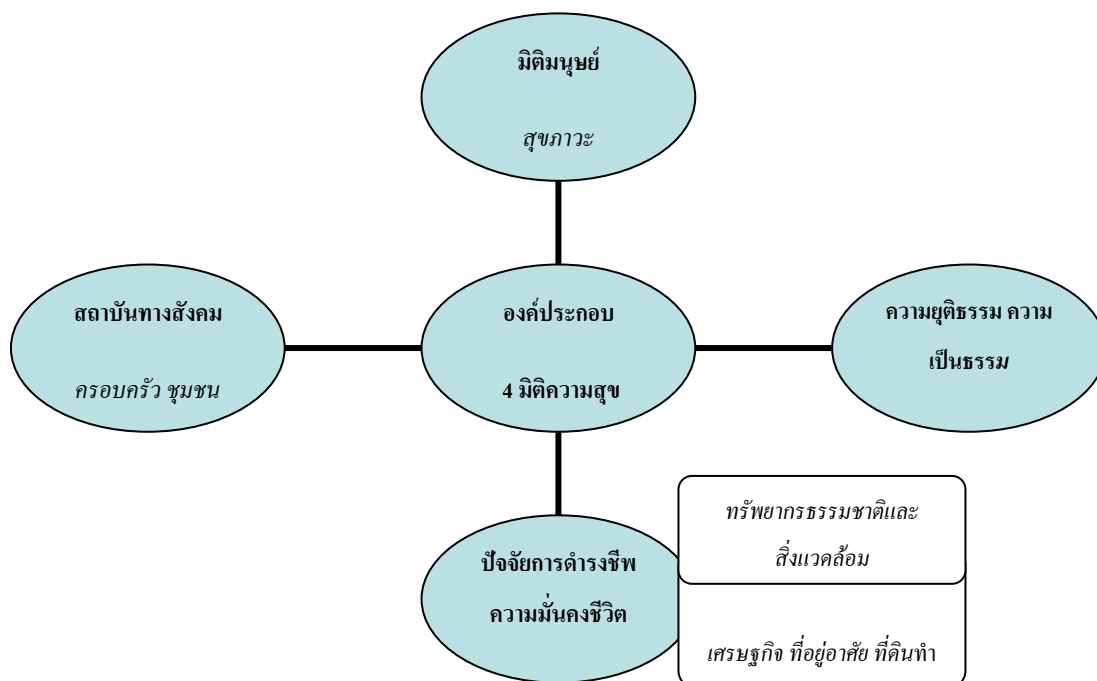
จากการวิเคราะห์ตัวชี้วัดของสศช. ทำให้เห็นถึงข้อจำกัดและความแตกต่างระหว่างองค์ประกอบและดัชนีชี้วัดความอยู่เย็นเป็นสุขของสศช. กับองค์ประกอบความอยู่เย็นเป็นสุขของชุมชน โดยจากการศึกษาในพื้นที่ศึกษา 13 ชุมชน พบว่ามีนัยที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ดัชนีชี้วัดความอยู่เย็นเป็นสุขของชุมชนมีความเชื่อมโยงกันอย่างใกล้ชิดกับสถานการณ์ปัญหา วิธีการผลิตและวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของชุมชนในแต่ละภูมิภาค และดัชนีชี้วัดแต่ละกลุ่มองค์ประกอบยังมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน โดยไม่อาจแยกจากกันได้โดยเด็ดขาด

นอกจากนี้ยังพบอีกว่า การนิยามความอยู่เย็นเป็นสุขของชุมชนในพื้นที่ศึกษา ได้ให้ความหมายของสังคมที่อยู่เย็นเป็นสุขและมีคุณภาพชีวิตที่ดี คือ **สังคมที่มีความเป็นธรรม** โดยสังคมที่มีความเป็นธรรมและเท่าเทียมกัน อย่างน้อยจะต้องประกอบไปด้วยหลักการพื้นฐาน คือ การที่สมาชิกของชุมชนหรือสังคมเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติและปัจจัยการผลิต การเข้าถึงกลไกการตลาด การได้รับค่าตอบแทนและสวัสดิการที่เป็นธรรม มีความมั่นคงและมีอิสระในการดำรงชีพ รวมถึงการมีส่วนร่วมในทางการเมืองและการตรวจสอบการใช้อำนาจของรัฐในทุกระดับ ซึ่งชุมชนในพื้นที่ศึกษาได้สะท้อนว่าหากสังคมขาดความเป็นธรรม สังคมก็ไม่อาจสร้างความอยู่เย็นเป็นสุขได้

จากการศึกษาสามารถสังเคราะห์และกำหนดองค์ประกอบของความอยู่เย็นเป็นสุขในชุมชนออกเป็น 4 มิติ ได้แก่

1. **มิตินุษย์** หรือมิติความสุขที่เป็นความต้องการขั้นพื้นฐานของบุคคล ซึ่งประกอบไปด้วย สุขภาพกาย สุขภาพใจและคุณธรรมในการดำรงชีวิต
2. ความอยู่เย็นเป็นสุขที่เกี่ยวข้องสถาบันทางสังคม ประกอบด้วย กรอบความคิดด้านครอบครัวอบอุ่น ชุมชนและสังคมเข้มแข็ง
3. ความสุขที่อยู่บนพื้นฐานของความมั่นคงในชีวิต ประกอบด้วยกรอบคิดเรื่อง ปัจจัยการดำรงชีพ (ที่อยู่อาศัย ที่ดินทำกิน อาชีพ)และ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
4. **ความเป็นธรรมในสังคมและความโปร่งใส** ประกอบด้วยการไม่ถูกเลือกปฏิบัติในการบังคับใช้กฎหมาย การเข้าถึงข้อมูลข่าวสารและการบริการของรัฐอย่างเท่าเทียม

แผนผังแสดงผลการจำแนกองค์ประกอบความอยู่เย็นเป็นสุขในชุมชน

5.3.3 ผลการพัฒนาดัชนีชี้วัดความอยู่เย็นเป็นสุขในชุมชน

จากการศึกษาในพื้นที่ พบว่านิยามและดัชนีชี้วัดความอยู่เย็นเป็นสุขระดับชุมชนได้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างปัญหาการถูกละเมิดสิทธิในชุมชน และการไม่ได้รับความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ กับนิยามและตัวชี้วัดความอยู่เย็นเป็นสุขอันมีนัยที่สะท้อนถึงความต้องการของกลุ่มหรือชุมชนที่ต้องการให้เกิดการแก้ไขปัญหาพื้นฐานซึ่งเกี่ยวข้องกับประเด็นทางนโยบาย (ตามนิยาม = ความเป็นธรรมทางสังคม) โดยเฉพาะในมิติที่ 3 ความมั่นคงในชีวิต และมิติที่ 4 ความเป็นธรรมและความโปร่งใสในสังคม จะเห็นความแตกต่างกันระหว่างดัชนีชี้วัดของ สสช. อย่างมีนัยสำคัญ โดยการนำเสนอผลการสังเคราะห์ดัชนีชี้วัดภาวะอยู่เย็นเป็นสุขในระดับชุมชนจะนำเสนอโดยการเปรียบเทียบกับดัชนีชี้วัดความอยู่เย็นเป็นสุขระดับมหภาคของ สสช. ดังมีรายละเอียดดังนี้

มิติที่ 1 มิติมนุษย์ (สุขภาวะ)

ดัชนีชี้วัดของสภาพพื้นที่	ดัชนีชี้วัดของชุมชน
การมีสุขภาวะ	มิติมนุษย์ (สุขภาวะ)
สุขภาพดี	สุขภาพกายดี
- ร้อยละของประชากรที่มีโรคเรื้อรังหรือโรคประจำตัว - อายุขัยเฉลี่ยเมื่อแรกเกิด	- จำนวนสมาชิกในชุมชนที่มีปัญหาสุขภาพเรื้อรังจนทำงานไม่ได้ (ไม่ได้วัดด้วยการมีอายุยืน)
สุขภาพจิตดี มีคุณธรรม จริยธรรม	สุขภาพจิตดี
- อัตราการฆ่าตัวตายต่อประชากรแสนคน - สัดส่วนคดีอาญาต่อประชากรพันคน	- จำนวนสมาชิกในชุมชนที่มีปัญหาทางจิต - จำนวนครั้งในการเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนาของชุมชนในรอบปี
สติปัญญาและใฝ่รู้	เสรีภาพและความเป็นอิสระ
- อัตราการเรียนรู้ (Functional literacy) (9 ปีขึ้นไป) - จำนวนปีการศึกษาเฉลี่ยของประชากรอายุ 15 ปีขึ้นไป - ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน	- จำนวนครั้งที่ถูกบังคับให้ทำในสิ่งที่ไม่เต็มใจ

การศึกษาในมิตินี้ประกอบไปด้วยความสุขด้านสุขภาพกาย สุขภาพจิต เสรีภาพและความเป็นอิสระภาพในการดำรงชีวิต

1) **สุขภาพกายดี** ชุมชนได้กำหนดดัชนีชี้วัดในด้านสุขภาพกายดี หมายถึง การที่คนในชุมชนไม่มีปัญหาด้านสุขภาพเรื้อรังจนไม่สามารถทำงานได้ ซึ่งไม่ได้วัดจากการมีอายุยืน เพราะถึงแม้ว่าจะมีอาการเจ็บป่วยเรื้อรังแต่ถ้ายังสามารถทำงานได้ก็ถือว่าอยู่ในภาวะที่อยู่เย็นเป็นสุข

2) **สุขภาพจิตดี** การมีสุขภาพจิตที่ดีนั้นนอกจากพิจารณาจากจำนวนสมาชิกในชุมชนที่มีปัญหาทางจิตแล้ว ยังต้องพิจารณาถึงการเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนาของสมาชิกชุมชนในรอบหนึ่งปี ซึ่งตัวชี้วัดด้านนี้ถูกสะท้อนให้เห็นชัดเจนจากชุมชนในพื้นที่ชนบทที่วิถีชีวิตสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติและพิธีกรรมดั้งเดิมตามความเชื่อของชุมชน อย่างเช่นชุมชนบ้านกลาง จังหวัดลำปาง ชุมชนบ้านทับเขือ-ปลักหมู จังหวัดตรัง ซึ่งทั้งสองชุมชนเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมที่มีประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานมาอย่างยาวนาน มีวิถีชีวิตและวิถีการผลิตที่ต้องพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติและมิวัฒนธรรมประเพณีที่คนส่วนใหญ่ในชุมชนยึดถือร่วมกัน ดังนั้นการได้เข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนาหรือความเชื่อของชุมชนซึ่งเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ทำให้คนในชุมชนมีความสุข

3) **เสรีภาพและความเป็นอิสระในการดำรงชีวิต** ชุมชนสะท้อนตัวชี้วัดนี้ในทิศทางที่สอดคล้องกันคือการที่ชุมชนไม่ถูกบังคับให้ทำหรือยอมรับในสิ่งที่ไม่เต็มใจหรือไม่ต้องการ โดยเฉพาะการตัดสินใจที่เกี่ยวข้องกับโครงการของหน่วยงานจากภายนอกที่มักจะมีการกำหนดเงื่อนไขที่ไม่สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน ทำให้ชุมชนมีความรู้สึกละเลยความเป็นอิสระและเสรีภาพในการตัดสินใจในการดำเนินการตามเงื่อนไขของโครงการพัฒนาต่างๆ

ในขณะที่ตัวชี้วัดการมีสุขภาพของสสข.ให้ความสำคัญกับการเจ็บป่วยเรื้อรังหรือโรคประจำตัวของประชาชนหรืออายุขัยเฉลี่ย พิจารณาจากสุขภาพจิตโดยมองที่อัตราการฆ่าตัวตายของประชากรและสัดส่วนของคดีอาญา และวัดความอยู่เป็นสุขที่วัดการศึกษาและผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ทั้งนี้พบว่าชุมชนในพื้นที่ศึกษาได้สะท้อนว่าในบางกรณีการเจ็บป่วยเรื้อรังหรือการมีโรคประจำตัวของสมาชิกในชุมชนที่ยังสามารถทำงานได้ไม่ถือว่าเป็นภัยที่คุกคามต่อความอยู่เย็นเป็นสุข โดยเฉพาะกรณีกลุ่มคนงานในนิคมอุตสาหกรรมที่ส่วนใหญ่ทำงานหนักและมีสภาพแวดล้อมการทำงานที่ไม่ดีพอทำให้มีการเจ็บป่วยเรื้อรังถึงแม้จะยังสามารถทำงานได้แต่ก็มักจะถูกนายจ้างใช้ความเจ็บป่วยเรื้อรังเป็นข้ออ้างในการปลดคนงานเหล่านี้ออกจากงาน ซึ่งการต้องออกจากงานส่งผลต่อความอยู่เย็นเป็นสุข

มิติที่ 2 สถาบันทางสังคม

ดัชนีชี้วัดของสภาพัฒน์	ดัชนีชี้วัดของชุมชน
ครอบครัวอบอุ่น	สถาบันทางสังคม
<u>บทบาทหน้าที่ของครอบครัว</u>	<u>ครอบครัวอบอุ่น (ไม่ได้วัดด้วยการจดทะเบียนสมรส)</u>
- อัตราเด็กเร่ร่อนและถูกทอดทิ้งต่อแสนคน - ร้อยละของผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียวต่อผู้สูงอายุทั้งหมด	- จำนวนวันในหนึ่งสัปดาห์ที่สมาชิกในครอบครัวรับประทานอาหารพร้อมกัน - จำนวนบุตรหลานในชุมชนที่แต่งงานก่อนวัยอันควร - จำนวนครัวเรือนที่สมาชิกในครอบครัวมีการทะเลาะกันเป็นประจำ - จำนวนคู่สามี-ภรรยาในชุมชนที่มีความซื่อสัตย์ต่อกัน (?) - จำนวนผู้สูงอายุที่อยู่ตามลำพังในชุมชน
<u>สัมพันธภาพในครอบครัว</u>	<u>ดัชนีเฉพาะกรณีแรงงาน</u>
- อัตราการจดทะเบียนสมรสต่อพันครัวเรือน - อัตราประชากรที่สมรสแล้วแต่แยกกันอยู่ต่อจำนวนประชากรที่เคยสมรสแล้วพันคน - อัตราการจดทะเบียนหย่าต่อพันครัวเรือน	- จำนวนแรงงานที่มีเงินส่งกลับไปให้ครอบครัวในต่างจังหวัด
ชุมชนเข้มแข็ง	ชุมชน/สังคมเข้มแข็ง
<u>ชุมชนพึ่งตนเองได้</u>	- จำนวนครั้งที่มีการละเมิดบรรทัดฐานของชุมชนหรือกลุ่มในรอบหนึ่งปี - มีระบบฐานข้อมูลของชุมชน - แผนชุมชนมาจากความต้องการและการมีส่วนร่วมที่แท้จริงของชุมชน (วัดความเป็นตัวของตัวเอง – autonomy) - สัดส่วนสมาชิกในชุมชนที่เข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนต่อจำนวนสมาชิกทั้งหมด - สัดส่วนจำนวนครัวเรือนที่มีส่วนร่วมในกระบวนการแก้ไขปัญหาในชุมชน
<u>ชุมชนเกื้อกูลกัน</u>	
- สัดส่วนหมู่บ้านที่มีการจัดสวัสดิการชุมชนอย่างต่อเนื่องต่อจำนวนหมู่บ้านทั้งหมด	
<u>การมีส่วนร่วมของชุมชน</u>	
- สัดส่วนครัวเรือนที่เป็นสมาชิกกลุ่มในชุมชนต่อครัวเรือนทั้งหมด	

ดัชนีชี้วัดของสภาพัฒน์	ดัชนีชี้วัดของชุมชน
	- จำนวนและขนาดกองทุนด้านสวัสดิการในชุมชน - จำนวนครั้งที่มีการจัดการเรียนรู้หรือถ่ายทอดภูมิปัญญาในชุมชน - จำนวนสมาชิกในชุมชนที่ติดยาเสพติดร้ายแรงและการพนัน <u>ดัชนีเฉพาะชุมชนชนบท</u> - จำนวนสมาชิกที่ออกไปทำงานนอกพื้นที่ <u>ดัชนีเฉพาะกรณีแรงงาน</u> - สัดส่วนของแรงงานที่เป็นสมาชิกสหภาพแรงงานต่อจำนวนแรงงานทั้งหมด

การพัฒนาดัชนีชี้วัดความอยู่เย็นเป็นสุขด้านสถาบันทางสังคม ชุมชนได้ให้ความสำคัญใน 2 ระดับ คือครอบครัวอบอุ่น และชุมชน/สังคมเข้มแข็ง

1) ครอบครัวอบอุ่น ชุมชนเห็นว่าครอบครัวอบอุ่นต้องพิจารณาจากจำนวนวันในหนึ่งสัปดาห์ที่สมาชิกในครอบครัวรับประทานอาหารพร้อมกัน การทะเลาะเบาะแว้งในครอบครัว จำนวนผู้สูงอายุที่อยู่ตามลำพังในชุมชน และจำนวนบุตรหลานในชุมชนที่แต่งงานก่อนวัยอันควร ในกรณีการแต่งงานก่อนวัยอันควรมีข้อคิดเห็นที่แตกต่างกัน โดยชุมชนกลุ่มแรงงานและชุมชนแออัด มองว่าควรแต่งงานเมื่ออายุ 18 ปีขึ้นไปเนื่องจากเป็นวัยที่มีวุฒิภาวะเหมาะสม มีความรับผิดชอบและมีสิทธิ์เข้าถึงระบบประกันสุขภาพและสวัสดิการทางสังคมของภาครัฐตามกฎหมายได้ ส่วนชุมชนในชนบทเห็นว่าอายุและวัยที่สมควรในการแต่งงานอยู่ที่ความพร้อมและความสามารถในการรับผิดชอบต่อบุตรและครอบครัว นอกจากนี้ยังมีดัชนีชี้วัดเฉพาะในกรณีแรงงานที่วัดความสุขจากความสามารถในการส่งเงินกลับไปให้ครอบครัว แม้อยู่จะได้รับค่าตอบแทนต่ำและมีรายจ่ายในอัตราที่สูงแต่หากสามารถประหยัดคอดออมจนมีเงินเก็บส่งไปช่วยเหลือครอบครัวได้ถือเป็นความภูมิใจที่สร้างความสุขให้แก่ครอบครัว

2) ชุมชน/สังคมเข้มแข็ง ดัชนีชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนประกอบด้วยตัวชี้วัดที่หลากหลาย ได้แก่ การเคารพกฎเกณฑ์และการไม่ละเมิดบรรทัดฐานหรือวิถีปฏิบัติที่ดีของชุมชน ซึ่งชุมชนในพื้นที่ศึกษาได้สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของวิถีปฏิบัติกฎเกณฑ์ของชุมชน ที่เป็นบรรทัดฐานทำให้ชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข โดยจากการประชุมกลุ่มคณะผู้วิจัยได้พบว่า กฎเกณฑ์หรือระเบียบแบบแผนส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากการตกลงกันของสมาชิกในกลุ่มหรือชุมชน บางกรณีไม่มีลายลักษณ์อักษรหรือกฎหมายรับรอง เช่น กฎระเบียบการจัดการป่าชุมชนและที่ดินทำกินในชุมชนบ้านกลาง หรือธรรมนูญชุมชนบ้านทับเจือ-ปลักหมู กฎระเบียบของกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนแออัด กฎระเบียบและข้อบังคับของ

สภาพแรงงานในนิคมอุตสาหกรรมลำพูน นอกจากนี้ชุมชนหรือสังคมที่มีความเข้มแข็งจะต้องมีระบบฐานข้อมูลที่ดีและมีแผนการบริหารจัดการของชุมชนซึ่งมาจากการมีส่วนร่วมและความต้องการที่แท้จริงของชุมชน มีการจัดตั้งกองทุนและสวัสดิการให้กับชุมชน การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนในการแก้ไขปัญหาและจัดกระบวนการเรียนรู้หรือถ่ายทอดภูมิปัญญาสู่สมาชิก ปราศจากปัญหาด้านยาเสพติดร้ายแรงและการพนัน

ทั้งนี้พบว่ามิชชั่นชีวิตเฉพาะกลุ่ม ได้แก่ ชุมชนชนบทห่างไกลเห็นว่าการที่สมาชิกในชุมชนสามารถประกอบอาชีพอยู่ในท้องถิ่นโดยไม่ต้องออกไปทำงานนอกพื้นที่เป็นตัวชี้วัดความสุขของชุมชน ส่วนกรณีแรงงานซึ่งหากมีการจัดตั้งสภาพแรงงานและคนงานเข้าเป็นสมาชิกของสภาพแรงงานจำนวนมากจะสร้างอำนาจการต่อรองในเรื่องการทำงานและสวัสดิการอันจะนำมาซึ่งการได้รับค่าจ้างที่เป็นธรรมและการมีสวัสดิการที่ครบถ้วนตามกฎหมาย ซึ่งจะนำความสุขให้แก่คนงานได้

สำหรับตัวชี้วัดของสศช. ซึ่งครอบคลุมองค์ประกอบเรื่องครอบครัวอบอุ่นและชุมชนเข้มแข็งโดยตัวชี้วัดของสศช.มุ่งเน้นเรื่องของปัญหาเด็กเร่ร่อน อัตราการสมรส การจดทะเบียนสมรสและการหย่าร้าง ซึ่งชุมชนมองว่าการจดทะเบียนหรือไม่จดทะเบียนไม่ใช่หลักประกันของการชีวิตว่าครอบครัวจะมีความสุขหรือไม่

ส่วนตัวชี้วัดของสศช.ที่มีความคล้ายคลึงและสอดคล้องกับตัวชี้วัดของชุมชน คือ จำนวนผู้สูงอายุที่ถูกทอดทิ้ง สัดส่วนของหมู่บ้านที่มีการจัดกระบวนการเรียนรู้และระบบสวัสดิการให้กับชุมชน

มิติที่ 3 ความมั่นคงในชีวิต

ดัชนีชีวิตของสภาพพื้นที่	ดัชนีชีวิตของชุมชน
เศรษฐกิจเข้มแข็งและเป็นธรรม	ความมั่นคงในชีวิต (ปัจจัยการดำรงชีพ ปัจจัยการผลิต ที่ดิน ที่อยู่อาศัย อาชีพ)
<u>การมีสัมมาชีพ</u>	<u>ความมั่นคงในที่อยู่อาศัย/ที่ดินทำกิน</u>
- อัตราการว่างงาน - สัดส่วนครัวเรือนที่มีรายได้สูงกว่ารายจ่ายไม่น้อยกว่าร้อยละ 10 - สัดส่วนแรงงานที่ได้รับสวัสดิการ	- จำนวนครัวเรือนที่ไม่มีที่อยู่อาศัยที่มั่นคงเป็นของตนเอง - จำนวนครัวเรือนที่ไม่มีสิทธิหรือไม่มีที่ดินทำกินที่มั่นคง
<u>เศรษฐกิจเข้มแข็ง</u>	<u>เศรษฐกิจที่เป็นธรรม</u>
- สัดส่วนการนำเข้าวัตถุดิบและสินค้าทุนต่อ GDP	- จำนวนครัวเรือนที่มีอาชีพที่มั่นคงและได้รับค่าตอบแทนที่เป็นธรรม - จำนวนครัวเรือนที่มีรายได้<u>ไม่เพียงพอ</u>สำหรับเลี้ยงตัวเองได้อย่างมั่นคง

ดัชนีชี้วัดของสภาพัฒน์	ดัชนีชี้วัดของชุมชน
- สัดส่วนการออมต่อ GDP - สัดส่วนหนี้สาธารณะต่อ GDP - ระดับการเปิดประเทศ - อัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ - ดุลบัญชีเดินสะพัดต่อ GDP - ประสิทธิภาพการผลิตรวม (TFP)	- จำนวนครัวเรือนที่ไม่สามารถชำระหนี้สินได้ - จำนวนครัวเรือนที่สามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนของรัฐดอกเบี้ยต่ำ - จำนวนครัวเรือนที่เป็นหนี้ในระบบ - จำนวนครัวเรือนที่มีเงินออม
<u>ความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ</u>	<u>สิ่งแวดล้อมที่ดีในชุมชน</u>
- สัดส่วนคนยากจนด้านรายจ่าย - สัมประสิทธิ์จีนิ - ดัชนีไทล์	- จำนวนครัวเรือนที่เข้าถึงแหล่งน้ำอุปโภคที่สะอาด ปลอดภัย - จำนวนกิจกรรมด้านอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในชุมชน - จำนวนครั้งที่เกิดปัญหาด้านมลพิษในชุมชน
<u>สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศสมดุล</u>	<u>การเข้าถึงบริการสาธารณะ</u>
<u>ปัจจัยพื้นฐานการดำรงชีวิต</u>	- จำนวนครัวเรือนที่ประสบความยากลำบากในการเข้าถึงบริการสาธารณสุขต่อจำนวนครัวเรือนทั้งหมด - สัดส่วนจำนวนครัวเรือนที่ประสบความยากลำบากในการเข้าถึงบริการภาคบังคับ - จำนวนเด็กก่อนวัยเรียนในชุมชนที่ขาดสารอาหาร
- สัดส่วนครัวเรือนที่มีบ้านเป็นของตนเอง - สัดส่วนครัวเรือนที่มีน้ำประปาใช้ในครัวเรือน	<u>ดัชนีเฉพาะพื้นที่ป่า</u>
<u>ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน</u>	- การเข้าถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ - จำนวนครัวเรือนที่สามารถหาอาหารได้จากแหล่งทรัพยากรในชุมชน
- สัดส่วนคดีอาชญากรรมต่อประชากรพันคน - สัดส่วนคดีอาชญากรรมต่อประชากรพันคน	- จำนวนครัวเรือนที่สามารถใช้ทรัพยากรจากป่าชุมชน - จำนวนครั้งที่เกิดไฟป่าและความเสียหาย
<u>คุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ดี</u>	- จำนวนครัวเรือนที่สามารถทำไร่มนุญเวียนได้ (บ้านกลาง)
- ปริมาณการปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ต่อประชากร (ตัน) - สัดส่วนแหล่งน้ำที่มีคุณภาพอย่างต่ำอยู่ใน	<u>ดัชนีเฉพาะปัญหาแรงงาน</u>

ดัชนีชี้วัดของสภาพัฒน์	ดัชนีชี้วัดของชุมชน
เกณฑ์พอใช้ - ปริมาณของเสียที่ได้รับการบำบัดอย่างถูกต้อง (ร้อยละ) - สัดส่วนจำนวนสถานีตรวจวัดอากาศที่มี PM 10 เกินมาตรฐาน	- จำนวนคนงานที่มีชั่วโมงการทำงานที่มากกว่า 8 ชั่วโมง - จำนวนครั้งและจำนวนคนงานที่ถูกละเมิดสิทธิด้านแรงงาน สุขภาพและความปลอดภัยในการทำงาน <u>ดัชนีเฉพาะปัญหาเกษตรพันธสัญญา</u> - จำนวนครัวเรือนที่ได้รับผลตอบแทนมากกว่าต้นทุน ตั้งแต่ร้อยละ 20 ขึ้นไป
ระบบนิเวศสมดุล - สัดส่วนพื้นที่ป่าไม้ต่อพื้นที่ประเทศ - ปริมาณสัตว์น้ำเศรษฐกิจ (เฉพาะปลาหน้าดิน) ที่จับได้ในอ่าวไทยต่อชั่วโมง - พื้นที่ป่าชายเลน (ล้านไร่) - สัดส่วนปริมาณน้ำใต้ดินที่ใช้ต่อปริมาณน้ำใต้ดินที่ใช้ได้ในเขตกรุงเทพฯ และปริมณฑล (ร้อยละ)	

ดัชนีชี้วัดความมั่นคงในชีวิต ประกอบด้วยกรอบคิดเรื่อง ปัจจัยการดำรงชีพ ปัจจัยการผลิต ที่อยู่อาศัย ที่ดินทำกิน การประกอบอาชีพ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นดัชนีชี้วัดที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยพื้นฐานที่จะสร้างความมั่นคงในชีวิตของมนุษย์ จำแนกองค์ประกอบย่อยได้ดังต่อไปนี้

1) ความมั่นคงในที่อยู่อาศัย ที่ดินทำกิน จากดัชนีชี้วัดของชุมชนในทุกพื้นที่ศึกษาสะท้อนให้เห็นว่าการมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคงเป็นของตนเองเป็นดัชนีชี้วัดขั้นพื้นฐานที่สำคัญสำหรับมนุษย์ทุกคน รองลงมาได้แก่การมีสิทธิในที่ดินทำกินที่มั่นคง

2) เศรษฐกิจที่เป็นธรรม ดัชนีชี้วัดในด้านนี้มุ่งเน้นไปที่การมีอาชีพที่มั่นคงและได้รับค่าตอบแทนที่เป็นธรรม เพียงพอสำหรับการเลี้ยงตนเองและครอบครัวได้อย่างมั่นคง ความสามารถในการชำระหนี้ รวมถึงความสามารถในการเข้าถึงแหล่งเงินทุนของรัฐดอกเบี้ยต่ำ ไม่มีภาระหนี้สินนอกระบบและมีเงินออมเพื่อใช้จ่ายสำหรับอนาคต

3) สิ่งแวดล้อมที่ดีในชุมชน ดัชนีชี้วัดความสุขของชุมชนในด้านนี้ประกอบไปด้วย การมีแหล่งน้ำอุปโภคบริโภคที่สะอาด ปลอดภัย มีกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ในชุมชน และการไม่เกิดปัญหามลพิษขึ้นในชุมชน

4) การเข้าถึงบริการสาธารณะ แม้ในปัจจุบันการบริการสาธารณะถือเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนที่ได้รับการรับรองตามกฎหมาย แต่จากกรณีศึกษาในพื้นที่ยังคงพบว่ามีชุมชนที่ประสบความยากลำบากในการเข้าถึงบริการต่างๆของรัฐ เนื่องจากชุมชนตั้งอยู่ในพื้นที่ห่างไกลและมีกฎระเบียบของหน่วยงานที่ให้บริการเป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึง จึงได้มีการกำหนดดัชนีชี้วัดเกี่ยวกับการเข้าถึงบริการสาธารณะ เช่น การเข้าถึงบริการด้านสาธารณสุขในโครงการ 30 บาทรักษาทุกโรค ซึ่งในปัจจุบันเป็นการให้บริการฟรีโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย แต่ชุมชนต้องเสียค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปรับบริการเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังเกิดความยากลำบากในการเข้าถึงการศึกษาภาคบังคับ แม้มีกฎหมายกำหนดให้ประชาชนทุกคนจะต้องได้รับการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย แต่ชุมชนในชนบทห่างไกลยังคงต้องเสียค่าใช้จ่ายในการส่งบุตรหลานไปเข้ารับการศึกษานอกพื้นที่เนื่องจากในชุมชนมีจำนวนนักเรียนไม่ถึงเกณฑ์ที่จะจัดหน่วยการศึกษาในพื้นที่ได้

ดัชนีชี้วัดเฉพาะกลุ่ม

- กลุ่มปัญหาพื้นที่ป่าไม้ มุ่งเน้นไปที่การเข้าถึงการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของสมาชิกในชุมชน เพื่อตอบสนองความต้องการด้านอาหาร รวมถึงระดับขีดความสามารถในการใช้ประโยชน์จากป่าในรูปแบบอื่นๆที่ไม่ใช่อาหาร ขีดความสามารถและศักยภาพในการควบคุมการเกิดไฟป่า และการเข้าใช้ประโยชน์ในพื้นที่ทำกินกรณีการทำไร่หมุนเวียนของชุมชนชนเผ่าในพื้นที่ป่า
- กลุ่มปัญหาแรงงาน กลุ่มปัญหาแรงงานซึ่งประกอบด้วย กลุ่มแรงงานในนิคมอุตสาหกรรมลำพูน และกลุ่มอดีตคนงานโรงงานไทยแอร์โรว์ในเขตกรุงเทพฯและปริมณฑล พิจารณาความสุขจากจำนวนชั่วโมงการทำงานซึ่งต้องไม่มากกว่า 8 ชั่วโมงต่อวัน การไม่ถูกละเมิดสิทธิด้านแรงงาน มีสุขภาพดี และมีความปลอดภัยในการทำงาน
- กลุ่มปัญหาเกษตรพันธะสัญญา ดัชนีชี้วัดกลุ่มเกษตรพันธะสัญญากรณีกลุ่มเลี้ยงหมูและปลาในกระชัง จังหวัดพิษณุโลก เห็นว่าการได้รับผลตอบแทนมากกว่าต้นทุนตั้งแต่ร้อยละสิบขึ้นไปในการเลี้ยงหมูและปลากระชังในแต่ละรุ่น จะก่อให้เกิดความมั่นคงในชีวิตได้

เมื่อเปรียบเทียบดัชนีชี้วัดความสุขของชุมชนกับดัชนีชี้วัดความสุขของสศช.พบว่าตัวชี้วัดในมิติความมั่นคงในชีวิตของชุมชนครอบคลุมกรอบความคิดและดัชนีชี้วัดของสศช.ในด้านเศรษฐกิจเข้มแข็งและเป็นธรรม รวมถึงด้านสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศวิทยาที่สมดุล แต่เมื่อพิจารณาในรายละเอียดของตัวชี้วัดจะพบว่าส่วนใหญ่มีความแตกต่างกัน โดยดัชนีชี้วัดที่มีความสอดคล้องและคล้ายคลึงกัน

ประกอบด้วยดัชนีชี้วัดด้านรายได้และรายจ่าย สัดส่วนของแรงงานที่ได้รับการจัดสวัสดิการ สัดส่วนของครัวเรือนที่มีบ้านเป็นของตนเอง และครัวเรือนที่มีน้ำสะอาดใช้ ส่วนกรณีที่มีความแตกต่าง คือ ดัชนีของสศช. มุ่งเน้นไปที่อัตราการว่างงาน สัดส่วนของการนำเข้าวัตถุดิบ สัดส่วนการออม สัดส่วนหนี้สาธารณะ อัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและสัดส่วนของคดีอาชญากรรมและยาเสพติด เป็นต้น ส่วนตัวชี้วัดในเรื่องสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศวิทยา สศช. เน้นไปที่ปริมาณการปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ ปัญหาน้ำเสีย อากาศเป็นพิษ สัดส่วนของพื้นที่ป่าไม้ต่อพื้นที่ประเทศ ปริมาณน้ำใต้ดิน ซึ่งตัวชี้วัดของชุมชนไม่ได้มีการกล่าวถึงในประเด็นเหล่านี้

มิติที่ 4 ความเป็นธรรมและความโปร่งใส

ดัชนีชี้วัดของสภาพัฒน์	ดัชนีชี้วัดของชุมชน
สังคมประชาธิปไตยที่มีธรรมาภิบาล	ความเป็นธรรมและความโปร่งใสในสังคม
การมีจิตสำนึกประชาธิปไตย	ความเป็นธรรมทางสังคม
- สัดส่วนสถิติการทำผิดกฎจราจรต่อประชากรพันคน - สัดส่วนข้าราชการที่ถูกลงโทษทางวินัยต่อข้าราชการแสนคน - สัดส่วนคดีการจับกุมการละเมิดทรัพย์สินทางปัญญาต่อประชากรแสนคน - สัดส่วนจำนวนเรื่องร้องเรียนและอุทธรณ์ต่อองค์กรอิสระและคณะกรรมการข้อมูลข่าวสารของราชการต่อประชากรที่มีอายุ 18 ปีขึ้นไปแสนคน - สัดส่วนผู้มาใช้สิทธิเลือกตั้งผู้แทนราษฎรต่อจำนวนราษฎรผู้มีสิทธิเลือกตั้ง	- สัดส่วนจำนวนโครงการที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนและบริหารจัดการต่อจำนวนโครงการทั้งหมด - จำนวนครั้งที่ประชาชน ได้รับทราบข้อมูลจากหน่วยงานของรัฐ สัดส่วนของจำนวนครั้งที่ได้รับคำตอบต่อจำนวนครั้งที่สอบถาม - จำนวนครั้งที่มีการเปลี่ยนแปลงโครงการ/เอาผิดผู้กระทำความผิดหลังจากพบว่าโครงการไม่โปร่งใส - จำนวนครั้งที่มียุทธศาสตร์ด้านการตรวจสอบการทำงานของรัฐบาลและ อปท. ขององค์กรชาวบ้าน - จำนวนโครงการของหน่วยราชการที่มีการดำเนินงานและประสบความสำเร็จและตอบสนองความต้องการของชุมชน - สัดส่วนงบประมาณและโครงการของอปท. ที่มีลักษณะกระจายกลุ่มและพื้นที่
สังคมที่มีธรรมาภิบาล	
- ดัชนีชี้วัดภาพลักษณ์การคอร์รัปชันของประเทศไทย (TI) - ธรรมาภิบาลภาคเอกชน - การประเมินผลบรรษัทภิบาลของไทย - สัดส่วนรายได้ของ อปท. ต่อรายได้ของ	

ดัชนีชี้วัดของสภาพัฒน์	ดัชนีชี้วัดของชุมชน
รัฐบาล	- จำนวนครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบจากการบังคับใช้กฎหมายของรัฐอย่างไม่เป็นธรรม - สัดส่วนของสมาชิกในชุมชนที่ถูกละเมิดสิทธิลดลง - สัดส่วนของสมาชิกในชุมชนที่เข้าถึงบริการและสวัสดิการของรัฐโดยไม่ถูกเลือกปฏิบัติเนื่องจากความแตกต่างด้านเชื้อชาติ ศาสนา เพศและความเชื่อลดลง
ความสมานฉันท์ทางสังคม	ความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ
- สัดส่วนคดีการร้องทุกข์และอุทธรณ์ต่อคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนต่อประชากรแสนคน	- สัดส่วนการถือครองและการใช้ประโยชน์ที่ดินและปัจจัยการผลิตอื่นๆ ของประชากรในชุมชน - ระยะห่างระหว่างรายได้ครัวเรือนสูงสุด-ต่ำสุดลดลง

ดัชนีชี้วัดความเป็นธรรมและความโปร่งใส ประกอบด้วยกรอบคิดเรื่องการไม่ถูกเลือกปฏิบัติ การบังคับใช้กฎหมายอย่างเป็นธรรม การเข้าถึงข้อมูลข่าวสารและการบริการของรัฐอย่างเท่าเทียม

1) **ความเป็นธรรมทางสังคม** ดัชนีชี้วัดในประเด็นนี้มุ่งเน้นไปที่การมีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผนและการบริหารจัดการโครงการของรัฐที่เกิดขึ้นในชุมชน จำนวนครั้งที่ประชาชนได้รับทราบข้อมูลข่าวสารจากหน่วยงานของรัฐ การตรวจสอบและการดำเนินการกับผู้กระทำผิดหลังพบว่าโครงการพัฒนามีความไม่โปร่งใส รวมไปถึงกิจกรรมในด้านการตรวจสอบการทำงานของรัฐบาล องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นและกิจกรรมที่ดำเนินการโดยองค์กรชุมชนเอง นอกจากนี้ยังครอบคลุมไปถึงการตรวจสอบผลกระทบการบังคับใช้กฎหมายของรัฐโดยไม่เป็นธรรม การถูกละเมิดสิทธิของสมาชิกในชุมชนที่ไม่เป็นธรรม ตลอดจนการเข้าถึงบริการและสวัสดิการของรัฐโดยไม่ถูกเลือกปฏิบัติอันเนื่องจากความแตกต่างด้านเชื้อชาติ ศาสนา เพศและความเชื่อ

2) **ความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ** พิจารณาจากสัดส่วนการถือครองและการใช้ประโยชน์ในที่ดินและปัจจัยการผลิตอื่นๆของประชากรในชุมชน และช่องว่างระหว่างรายได้ของครัวเรือนของประชากรในชุมชน

ดัชนีชี้วัดของชุมชนในมิติด้านความเป็นธรรมและความโปร่งใสโดยส่วนใหญ่มีความแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับตัวชี้วัดของสศช. ในด้านสังคมประชาธิปไตยที่มีธรรมาภิบาล โดยดัชนีชี้วัดของสศช. มุ่งเน้นไปที่จิตสำนึกด้านประชาธิปไตย สัดส่วนหรือสถิติของผู้กระทำผิดกฎหมาย การถูกทำโทษทางวินัยของข้าราชการ จำนวนเรื่องการร้องเรียกต่อคณะกรรมการและองค์กรอิสระในเรื่องการทุจริตคอร์รัปชัน สัดส่วนผู้มาใช้สิทธิเลือกตั้ง ในขณะที่ตัวชี้วัดของชุมชนมุ่งเน้นไปที่การมีส่วนร่วมและการตรวจสอบการดำเนินการของหน่วยงานราชการและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในระดับพื้นที่เป็นหลัก

จากการศึกษานอกจากจะพบดัชนีชี้วัดความอยู่เย็นเป็นสุขของชุมชนในพื้นที่ศึกษาแล้ว ชุมชนยังได้สะท้อนดัชนีคุณภาพความอยู่เย็นเป็นสุขในแต่ละกรณีปัญหา ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

ดัชนีคุณภาพความอยู่เย็นเป็นสุข (Warning Index)

กรณีปัญหา	ดัชนีคุณภาพความอยู่เย็นเป็นสุข
กรณีแรงงาน	- สมาชิกในครอบครัวตกงาน หรือถูกเลิกจ้าง - สมาชิกในครอบครัวเป็นโรคจากการทำงาน
กรณีป่าไม้-ที่ดิน	- ชุมชน/หมู่บ้านมีข้อพิพาทจากการประกาศเขตป่าอนุรักษ์ทับที่อยู่อาศัย ที่ทำกินและป่าชุมชน - ชุมชน/หมู่บ้านถูกข่มขู่ คุกคาม ดำเนินคดี
ชุมชนแออัด	- ชุมชนอยู่ในสถานะที่ถูกไล่รื้อ
ปัญหาหนี้สิน	- มีหนี้สินเกินตัว อยู่ในกระบวนการฟ้องร้องดำเนินคดี ยึดทรัพย์ที่จำนอง ขายทอดตลาด
ชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาขนาดใหญ่	- ชุมชน/หมู่บ้านต้องเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศ (อย่างถาวร) - ชุมชน/หมู่บ้านอยู่ในแผนที่จะถูกโยกย้าย
เกษตรแบบพันธสัญญา	- ความเสี่ยงจากการสูญเสียปัจจัยการผลิต - ไม่มีอำนาจตัดสินใจในกระบวนการผลิต